

DOI: 10.18427/iri-2018-0106

Fogyatékossgal élő személyek hátrányai a mindennapi életükben

Fucskó Mónika

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Debrecen

A kutatási téma meghatározása: Értelmileg akadályozott felnőttek életminőség vizsgálata, normalizációs lehetőségei, különös tekintettel az önálló életvitelre, Nyíregyháza szociális intézményeiben (ápoló-gondozó otthoni, lakóotthoni vizsgálat keretében)

A vizsgálatom központi területe elsődlegesen az *önálló életvitel megszerzésének és megőrzésének lehetőségei* az ápoló-gondozó intézményi és lakóotthoni keretek között, a különböző fenntartói háttérrel vizsgálva /lehetőségek, felszereltség, finanszírozás stb.../

A kérdés főként az, hogy a sajátságos szervezeti struktúra és fenntartói különbségekből adódó háttér – mint kiindulópont – milyen lehetőségeket teremt az értelmi sérüléssel küzdő felnőtt emberek számára. Mennyire van lehetőségük saját maguknak irányítaniuk életüket, mennyire enged önállósodni az intézmény, illetve, hogy van-e különbség a szakosított ellátás két igen jellegzetes típusának ellátásában?

Fogyatékos személynek lenni egy sajátságos társadalmi viszonyt feltételez. A fogyatékos személy életminőségét nagymértékben befolyásolja az ő és környezete viszonya, illetve a környezet hozzá való viszonya. A fogyatékossgügyet meghatározza az épek fogyatékosokhoz való viszonya, attitűdjeik, hozzáállásuk, véleményeik. Sok esetben tapasztalható, hogy a nyelvhasználatban elfogadott kifejezések tükrözik a viszonyrendszert.

Tanulmányomban szeretném néhány népszámlálási adat feldolgozásával megvizsgálni a fogyatékossgal élő személyek nemek szerinti megoszlását fogyatékossgai típus, a mindennapi életvitelben való akadályozottság, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás területén. Ezáltal kívánom szemléltetni mindazon akadályokat, melyek mindennapi kihívást jelentenek e társadalmi csoport számára.

A fogyatékossgal élők helyzete

A fogyatékossgal élő személyek jellemzői

Alapvetően a fogyatékossg fogalmára nincs egy egységes, általánosan elfogadott fogalom meghatározás, jogszabályok, alapelvek alakítják a különböző országokban, hogy hol kit, tartanak fogyatékkal élőknek.

A megközelítéseket figyelembe véve fontos a történeti háttér ismerete, mely szerint a fogyatékossg megítélése alapvetően két szempontú, orvosi és szociális. Hosszú évtizedeken keresztül az orvosi megközelítés alapján a fogyatékossgot, mint saját, egyéni, személyes problémát kezelték, amely elsősorban orvosi kezeléssel, rehabilitációval vált kezelhetővé. Ugyanakkor a XX. század második felében mindezt felváltotta a szociális megközelítés, melyben az egyén már nem egyedül kell, hogy megküzdjön problémájával. Megjelenik a társadalmi felelősség, a fogyatékossg már a társadalmi részvétel akadályozottságát jelenti, melyben kollektív együttműködésre van szükség. Nyilvánvalóvá válik, hogy a fogyatékos személyeknek is ugyanolyan jogokkal kell rendelkezniük, mint ép társaiknak (Lisznyai, 2013). Mindez szorosan összefügg az esélyegyenlőség kérdésével, melynek megjelenési formái számos területet és társadalmi csoportot érintenek. Ilyen terület például a munkaerőpiac. A munka világában tapasztalható hátrány a fogyatékkal élő személyek, a fiatalok, az 50 év felettek és a nők körében a leggyakoribb. Utóbbiak tekintetében a társadalmi és nemi szerepekhez kötődő feladatok ellátása nagyban hozzájárul az érintett csoport munkaerő-piaci hátrányához (Fedor & Toldi, 2017; R. Fedor, 2015).

Ennek következménye lesz a jogok és kötelezettségek jogszabályban történő deklarálása. A jogszabályi háttér elsősorban a fogalom meghatározására, valamint a jogok megfogalmazásán alapul. Ezáltal meghatározva az igényelhető támogatások körét, jellemzőit, mértékét, igénybevevők körét, valamint finanszírozását (Fogyatékossgtudományi..., 2009).

A fogyatékos személyekre vonatkozó adatokat, már az 1870. évi népszámlálás során mérték, 1949-ig a testi és szellemi sérüléssel élők adatait gyűjtötték össze. Ezt követően az 1990. évi népszámlálásig szünet következett, kisebb adatgyűjtések ugyan léteztek, de a teljes mintára történő adatfelvételre csak 2001-ben került sor. Ez az adatbázis elsődlegesen a fogyatékossg orvosi modelljére alapoz és a típusok megkülönböztetésére helyezi a hangsúlyt. Ennek főként az összehasonlíthatóság volt a fő célja (Népszámlálás, 2011).

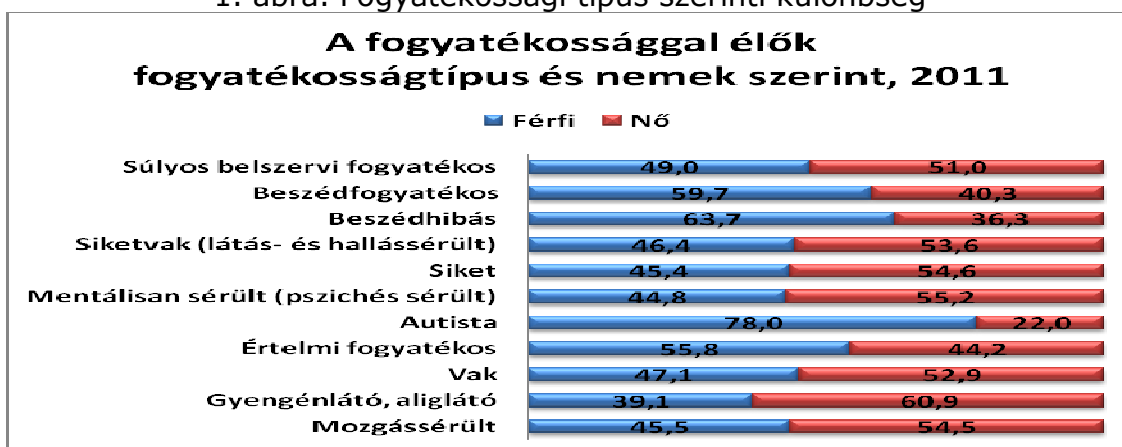
A kérdőíves felmérésben a válaszadás önkéntes volt, az adatok azonban a 2011-es felmérésben már kibővültek a szociális modell alapvető kérdéskörével, mely szerint miben befolyásolja a fogyatékossga a személyt a mindennapi életvitelben? – A kategóriák szélesedtek, és önálló új kategóriák is létrejöttek, mint például az autizmus, a siketvakság és a mentális sérültség, valamint a beszéd fogyatékossg. Amennyiben az adott személy többfajta fogyatékossgal él együtt akkor a felmérés 3 megnevezésére adott lehetőséget, és nem szerepelt ezek befolyása a

mindennapi életvitelre- melyik milyen mértékben nehezíti a hétköznapjait. Nagyon fontos szempont viszont, hogy a népszámlálás megfelelt a „Semmit rólunk nélkülünk” alapelvnek, mely szerint bevonták az előkészítésbe az érdekvédelmi szervezetek képviselőit, figyelmet szenteltek az anonimitásra és a magánélet tiszteletben tartására.

Összesített adatok

Az adatok alapján összességében 490578 fő azonosította magát fogyatékosnak, amely a teljes lakosság 4,9 %-át jelenti. Tartósan betegek már ettől jóval magasabb számban érezték magukat a megkérdezettek, összesen 1 648 413 fő. A mindennapi tevékenységben való akadályozottság tekintetében 72,6% nevezett meg legalább egy tényezőt, mely befolyásolja a mindennapjait.

1. ábra. Fogyatékosági típus szerinti különbség

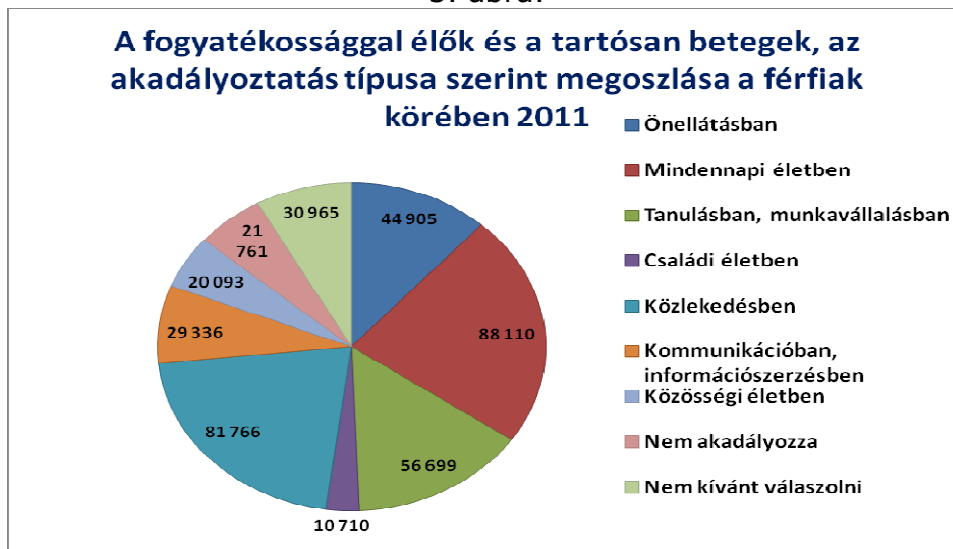

(saját szerkesztés, Népszámlálási adatok, 2011 alapján)

2. ábra. A mindennapi életben való akadályozottság nemek szerinti megoszlása

3. ábra.

(Saját szerkesztés, 2011. évi Népszámlálási adatok alapján)

Az akadályozottság szintjének különbségei jól mérhetőek, hiszen hasonló mértékű elemszám jelenik meg az adatsorban, női válaszadók 10868 fő, férfi válaszadók 10710 fő. Az adatok jól mutatják, hogy a fogyatékossg a mindennapi életvitelben igen nagy arányban korlátozza a megkérdezett személyeket, bár a nők esetében ez az arány jóval magasabb szinten jelentkezik. A következő szintén magas arányú kategória a közlekedés, mely jellegénél fogva önmagában is befolyásolja a többi kategóriát. Ez szintén jóval magasabb arányt mutat a nők esetében.

Az önellátás a nők (53465 fő) esetében viszont már megelőzi a tanulás és munkavállalás kategóriáját, míg a férfiaknál (56699 fő) ez elsődlegesebb. Azt gondolom, ez némiképp adódik a családi szerepvállalásokból is, mely szerint a nők munkába állásától eltekintve a családi szerepvállalások csekély mértékben változtak. A fogyatékkal élők esetében jellemzően már a családalapítás is komoly akadályokba ütközik – főleg az általam vizsgált típus (értelmileg sérültek) körében – hiszen az örök gyerek szerep melybe nagy részük kényszerül egész életén keresztül szinte kivitelezhetetlenné teszi az önálló életvitel és az önálló család alapítását (Zolnai, 2001). További meghatározó kategória a kommunikáció és információszerzés, mely hasonló arányban jelenik meg mindkét nem esetében, nők (29425), férfiak (29336).

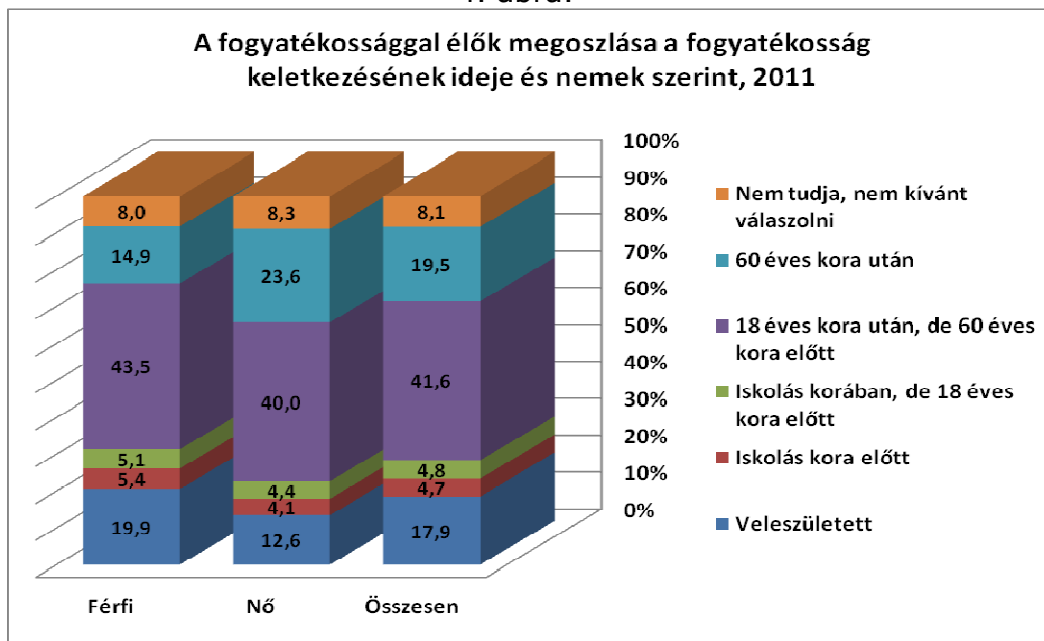
A fogyatékossg keletkezése

A fogyatékossg keletkezésének ideje

A teljes népesség és a fogyatékkal élők kor szerinti struktúrája szignifikánsan eltér egymástól, mivel a fogyatékos személyek között jóval alacsonyabb a gyermekkorúak aránya, miközben az idős korosztály magasabb arányt mutat. A nemek szerinti megoszlás tekintetében jellemzően az idősebb generáció mind a teljes népesség, mind a

fogyatékkal élők esetében a nők magasabb arányát mutatja. A fogyatékossgal élő férfiak átlagos életkora 53,8, míg a nőké 61,1 ezzel szemben a teljes népséget vizsgálva ez a férfiak esetében 39,3 nők esetében pedig 43,5 év.

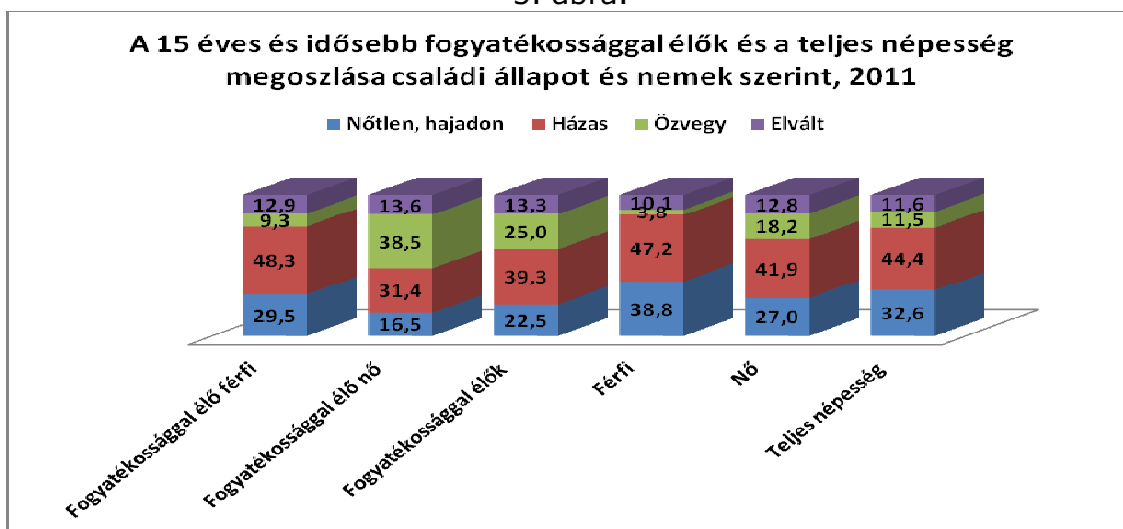
4. ábra.

A családi állapot közötti különbségek nemek szerint

Az átlagéletkorból adódóan a teljes népségen belül magasabb az aránya a nőtlenek és hajadonok számának. Ezzel szemben a fogyatékkal élők esetében az özvegyek száma mutat magas arányszámot. Ez magyarázható többek között a nők hosszabb élettartamával.

5. ábra.

(Saját szerkesztés, 2011. évi Népszámlálási adatok alapján)

Az iskolai végzettség és gazdasági aktivitás jellemzői

A fogyatékkal élő személyek iskolai végzettsége

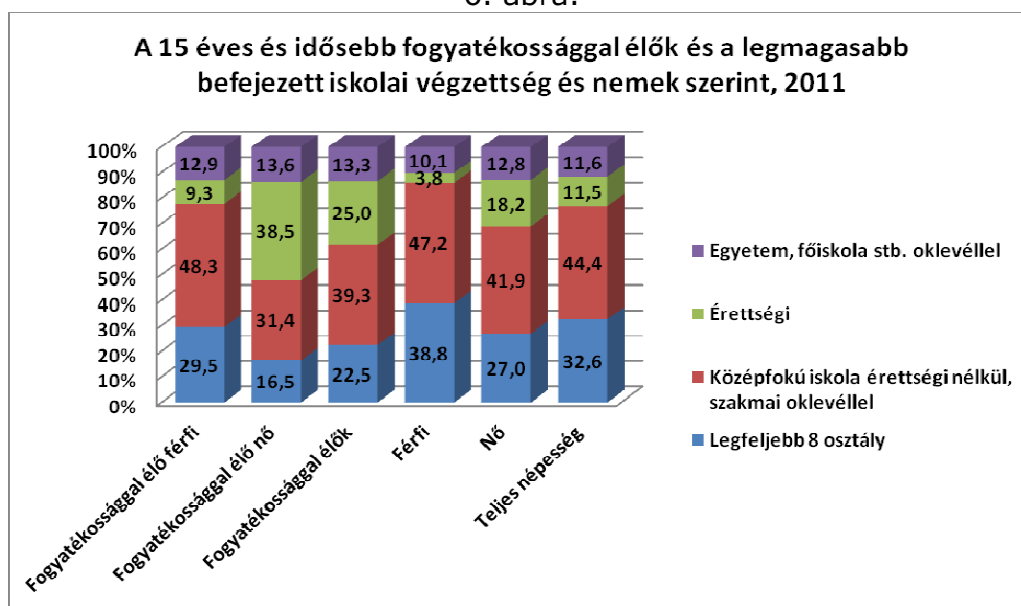
A fogyatékkal élő személyek iskolai végzettsége igen nagyarányú elmaradást mutat a teljes lakosság köréhez viszonyítva. Minden típus esetében jellemző az elmaradás, azonban eltérő mértékben. Megközelítőleg a fogyatékkal élő személyek közel fele még mindig csak alapfokú végzettséggel rendelkezik.

A nemek szerinti megoszlást tekintve a középfokú végzettséget vizsgálva a férfiak több mint kétszer (25,5%) annyian szereznek oklevelet, mint a nők (10,4). Az érettségit szerzők között viszont már kiegyenlített az arány.

A felsőfokú végzettség tekintetében fontos megjegyezni, hogy a lehetőségek már jóval korlátozottabbak, mint az alapfokú – és a középfokú oktatás szintjén. Az oktatási rendszerben a fogyatékkal élő személyeket ugyanazon jogok és kötelezettségek illetik, mint egészséges társaikat. Ebből adódóan a tankötelezettség ugyanúgy vonatkozik rájuk, mint a többségi társadalom tagjaira (Kálmán & Könczei, 2002). Lehetőség nyílik számukra speciális igényeiknek megfelelő segítség igénybevételére (SNI fogalom meghatározása, Köznevelési törvény) amellyel jó eséllyel tudnak számukra megfelelő szakmai végzettséget is szerezni.

Ugyanakkor a felsőoktatás rendszerébe már jóval kevesebben jutnak be, egyrészt mert képességeikből adódóan nincs rá lehetőségük (lásd a vizsgált típus esetében, értelmileg sérültek), másrészt a környezeti, társadalmi akadályozottság miatt képtelenek megfelelni a rendszer elvárásainak.

6. ábra.

(Saját szerkesztés, 2011. évi Népszámlálási adatok alapján)

A fogyatékkal élő személyek gazdasági aktivitása

A fogyatékkal élők körében a foglalkoztatottak aránya mindösszesen 14% volt a teljes népesség foglalkoztatotti arányszámának 46%-hoz képest. A korstruktúra alapján is magyarázhatóak ezek az adatok, amiért magasabb az öregségi nyugdíjasok, járadékosok aránya a sérült személyek körében.

Amennyiben a fogyatékos személy nem talál megfelelő munkát magának, jövedelemforrásként a rokkantsági ellátások számítanak. Az akadályozottsággal élő személyek hátrányos helyzetben vannak a munkaerő- piacon, azonban az a hátrány tovább emelkedik, ha egy alacsony végzettségű, fogyatékkal élő nőt vizsgálunk. Ezek a tényezők külön-külön önmagukban is jelentős munkaerő-piaci hátrányt jelentenek. A foglalkoztatottak körében alapvetően alacsony a nők aránya, melynek egyik oka a gyermekneveléshez kötődő munkaerő-piaci jelenlét megszakítás, melynek időtartama nagyban függ az egyéni preferenciáktól (Fedor & Hajnal, 2014).

Mindemellett természetesen még meghatározó a település típus is – minél kisebb településről van szó, annál kevesebb a lehetőség-, ahol a személy él, hiszen láthattuk a korábbiakban a közlekedés az egyik legmeghatározóbb a hátrányok tekintetében.

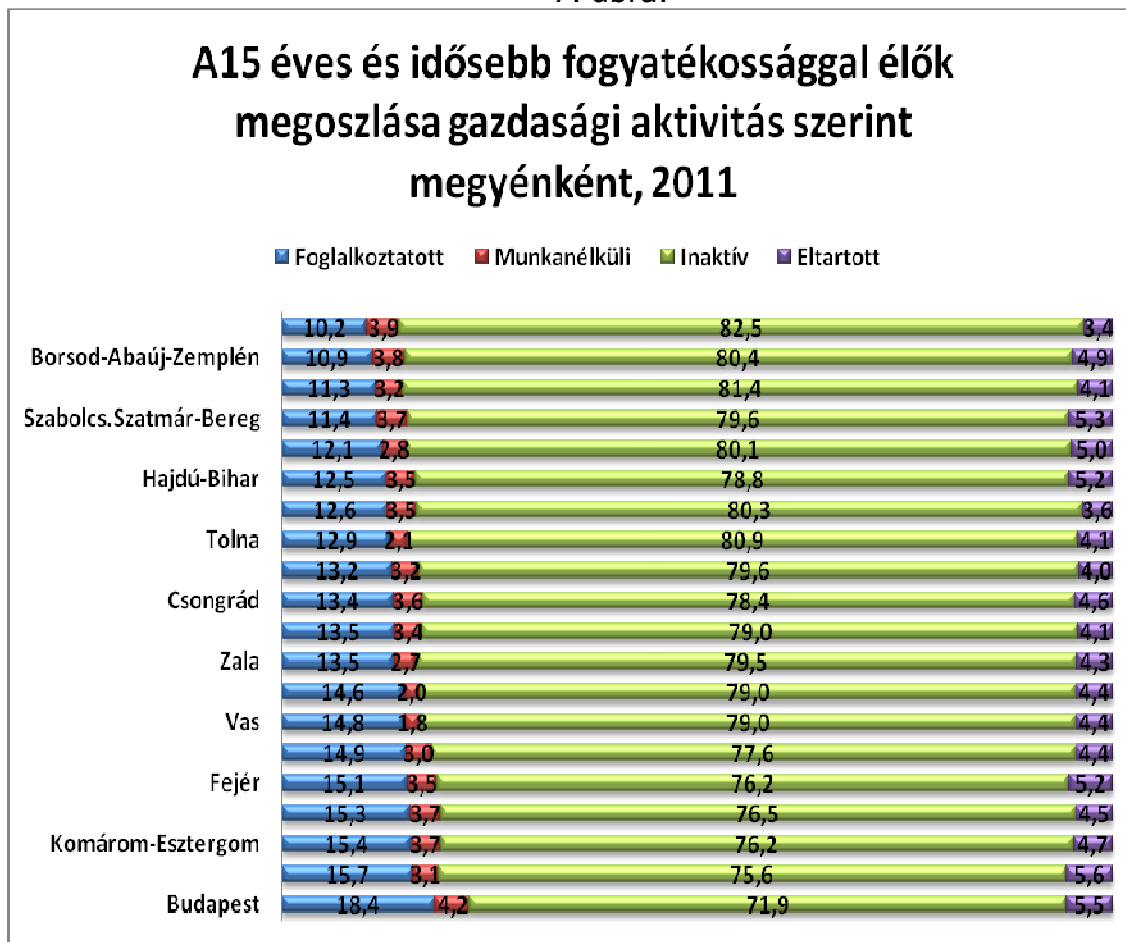
A foglalkoztatás szempontjából igen meghatározó a szociális foglalkoztatás keretében – intézményi foglalkoztatás – dolgozó személyek aktivitása. Azok a személyek, akik intézményi keretek között élik mindennapjaikat – akár alapszolgáltatás, akár szakosított ellátás keretében –, lehetőségük van intézményi foglalkoztatás kereteiben dolgozni, mely szintén növeli az arányszámot (1993. évi III. törvény).

A legtöbb fogyatékkal élő személy védett foglalkoztatás, illetve szociális foglalkoztatás keretein belül dolgozik, igen csekély azok aránya, akik teljes munkaidőben a nyílt munkaerő- piacon képesek, és tudnak elhelyezkedni.

Tanulmányomban igyekeztem rövid elemzést készíteni a fogyatékos társadalomban fellelhető különbségekről, a fogyatékossgal élő személyek hátrányaira rávilágítva, elsősorban a nemek tekintetében. Alapvetően egy-egy területet sokkal részletesebben és mélyebb összefüggéseiben is érdemes lenne vizsgálni, illetve összevetést tenni a teljes népességhez képest, azonban erre egy tanulmány keretei nem engednek teret.

Fontos szempont a kutatni kívánt társadalmi csoport alapos megismerése a megfelelő következtetések levonása és értelmezése érdekében. Lényeges továbbá ezen eredmények további felhasználása a feltárt problémák kezelése, megoldása szempontjából is. Ennek megfelelően szeretném az adatok megismerését követően az eredményeket a kutatásom során felhasználni és „átvinni” a gyakorlati életbe, ezzel is hozzájárulva az értelmileg sérült fiatalok minél önállóbb életvitelének megvalósulásához.

7. ábra.

(Saját szerkesztés, 2011. évi Népszámlálási adatok alapján)

Irodalomjegyzék

1993. évi III. a szociális ellátásokról és igazgatásról.

Fogyatékossgtudományi fogalomtár (2009). Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem BGGYK.

Kálmán Zsófia, & Könczei György (2002). *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest: Osiris.

Lisznyai Sándor (2013). Mi az intervenciónk alapja? A fogyatékossg modelljei. In Juhász Márta (szerk.). *A foglalkozási rehabilitáció támogatása pszichológiai eszközökkel* (pp. 17-23). Budapest: Typotex.

Népszámlálás 2011. Módszertani megjegyzések, fogalmak. Budapest: KSH.

R. Fedor Anita (2015). *Egyensúlyban? – A munkaerő-piaci karriertól a familiarizmusig*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

R. Fedor Anita, & Hajnal Béla (2014). A kisgyermeket nevelő nők karaktercsoportjai. *Statisztikai Szemle*, 92 (6), 541-568.

R. Fedor, A., & Toldi, A. (2017). Labour market opportunities of women with young children after childbirth. *Kontakt*, 19 (3), 220-226.

Zolnai E. (2001). Értelmet az életüknek... In Falvai R. (szerk.), *Értelmet az életüknek...* [Fészek szakmai füzetek, 2]. Budapest: Kézenfogva Alapítvány.